

zolja”¹⁸ Ono ima 11 odeljaka u kojima se pokušava sublimirati opšta pluralnost filozofskih paradigmi u 19. i 20. veku. Omediti ukupan prostor savremene filozofije veoma je teško, kako zbog mnogobrojnih pozicija filozofa, tako i zbog male vremenske distance od njihovog pojavljivanja, što istoričarima filozofije zadaje prilično problema kada je potrebno sva ova stajališta klasifikovati i sistematizovati.¹⁹

Dominantno skeptički duh ovoga vremena, ili ‘početničko obrazovanje’, bi verovatno, ignorisući prethodno navedeno, u mnoštvu pravaca i filozofa tražilo one koje prof. Perović nije pomenuo, a zatim bi, sa ‘akademske visine’, insistiralo baš na njima kao na izuzetno važnim ili sasvim neizostavnim kada je jedan ovakav pregled sa-

18 Ovo poglavlje pretrpelo je najkrupnije izmene u odnosu na prethodna dva izdanja *Istorije filozofije*.

19 Mnogi, stoga, izbegavaju da vremenski bliske filozofske tendencije unose u svoje istorije filozofije dok se, kako prof. Perović kaže, ne slegnu pouzdani i opšteprihvaćeni istorijsko-filozofski sudovi. Ipak, on sam preuzima rizik i izlaže pravce i autore koji i doslovno obeležavaju današnjicu. Ovo njegovu knjigu čini savremenom u pravom smislu te reči.

20 Hegel o ‘početničkom’ i ‘potpunom’ obrazovanju kaže: “Neobrazovani ljudi uživaju u rezoniranju i kudenju jer pokuda je laka ali je teško poznavati dobro i njegovu unutarnju nužnost. Početničko obrazovanje uvijek počinje sa kudenjem, potpuno obrazovanje pak, u svakom vidu ono pozitivno.” G.V.F. Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, “V. Masleša” - “Svetlost”, Sarajevo 1989, str. 383 i 384.

vremene filozofije u pitanju. ‘Potpuno obrazovanje’²⁰ bi, sa druge strane, zaključilo da je prof. Perović jasno uvideo da postoje odgovarajuća filozofska stanovišta koja su karakteristična tj. tipična za savremenu filozofiju, te da ih je on u svojoj knjizi filozofski obuhvatio i stručno obradio, bilo da je reč o predstavnicima filozofije marksizma (Marks, Lukač, Bloh, Markuze), filozofije pesimizma (Šopenhauer), filozofije života (Niče, Bergson, Dilaj), filozofije egzistencije (Kjerkegor, Hajdeger, Jaspers, Sartre), novokantovstva (Vindelband, Rikert, Koen, Natorp, Kasirer), fenomenološke filozofije (Huserl, Šeler, Hartman), filozofije pozitivizma (Kont, Mil, Vitgenštajn), hermeneutičke filozofije (Gadamer), strukturalizma (Levi-Stros, Lakan), poststrukturalizma (Fuko, Derida) ili postmoderne (Habermas, Velš, Liotar). U stvari, prof. Perović ni u ovom poglavlju, kao ni u ostatku svoje *Istorije filozofije*, ne gubi iz vida ‘drveće zbog šume niti šumu zbog drveća’, već, što nije nimalo jednostavno, istovremeno vidi oboje, i zahvatajući supstancijalni duh ovoga doba pomaže izgradnji filozofije kao epohalne misli vremena. Iako time prof. Perović znatno nadilazi prvobitnu nameru da napiše ‘samo’ udžbenik iz istorije filozofije, to, naravno, ne slabi vrednost njegove knjige, nego, naprotiv, čineći je medašem razumevanja hegelijanskog pristupa istoriji filozofije u našoj sredini, dodatno osnažuje njenu verodostojnost i kvalitet.

Ljilja Ilić

Učiteljski fakultet, Sombor

OGLEDI

O FILOZOFIJI MIŠLJENJA I PRIRODE

(Mirko Aćimović: *Logos i physis*, Prosveta, Novi Sad, 2003)

Posle četiri knjige Mirka Aćimovića, *Logika naučne filozofije* (1994), *Ontologike* (1995), *Metalogike* (1997) i *Uvod u logiku* (1999), u izdanju novosadske Prosvete objavljena je i njegova knjiga ogleđa *Logos i physis* (2003), koju sam autor ubraja u svoje svedočanstvo “o putovanju mišljenja u nastajanju ideja za nauku filozofije mišljenja i prirode”. Time je ovaj zbornik objavljenih radova iz saopštenja sa naučnih skupova i najava knjige o nauci filozofije prirode.

Metodološki, *Logos i physis* prvo uzima u razmatranje ono što bi opravdalo nameru da se logički promisle temelji filozofije prirode i da se onda iz filozofije prirode naznače osnovi logičkog mišljenja. Knjiga je koncipirana u tri poglavlja. U prvom se najpre razmatra logos prema fundamentalnim pojmovima: mythos, eros, kritika; drugi deo odnosi se na logičko zasnivanje teologike, psihologike, dijalogike i estetske logike (poetologike). Treći korpus ogleđa je logičko

zasnivanje teorije prirodnih nauka kod značajnijih filozofa prirode, počev od grčkih u pojmu *physis*, preko Rudera Boškovića do Ajnštajna i Hajzenberga. Tome se zatim pridodaje mesto Srba u logici i filozofiji prirode.

U ogledu *Mit i logos* (I) promišlja se samosvrhovitost umnosti logičkog logosa, pojmljenog kao sav realitet. Mitskom mišljenju priznaje se koherentnost, paralelna filozofskom: nivo razlike je dominacija čulnog, slikovnog i fantazije, tako da se ovde daje za pravo Hegelu kad tvrdi da mit nije naročito primeran za pojmovno mišljenje. I Platon je, s mitom u vezi, tražio za formom da bi prvotnosti misli u pojmu našao *thelos*.

Osvit filozofije prirode osvetljava značenjsku srodnost mita i logosa, ontologikom teo-kosmogonijske slike sveta.

Pamćenje uređeno mitom je pripovest – time umetnost, filozofija u otpočinjanju, detinjstvo nevine svesti, a kako bi Hegel rekao “izvesna nemoć misli”, neoslobodena misao. Jezik je ospoljenje mita a mit je “čovekov arhaični svet misli o božanskom i kosmosu”. Sadašnjost prošlosti mišljenja čuva mitosnost mišljenja, time je mit po definiciji istina.

Aćimović izabira Šelingov stav “mit se događa u srcu same svesti i dosluhu svesti s potencijom prirode”. On se uzima za prvu stvarnu svest čovečanstva s refleksijama postajanja. Jezik mitskog filozofema je najstariji jezik naroda “čulno označavanje pojma”. Seling je knjigom *Philosophie der Mythologie* mitološku formu svesti “shvatio kao naivnu prirodnu predstavu božanskog bića”. Mit je estetski izraz ljudske svesti. Kasirer je izveo misao da svet mita i svet *filozofije* ne mogu postojati otuđeno naporedo, pa je započeo alegonijsko tumačenje mita – da je on „zaodenuta, spekulativna, prirodnonaučna ili etička *misao*”. Aćimović misli kako se razdvajanje dogodilo „probijanjem pitanja o biću u helenskoj spekulaciji naporedo s pitanjem o elementima bića”. Tako filozofski pojam *arhe* (granica između mita i filozofije) sada kao pnincip počinje značiti i poreklo bića i element, tako da voda nije samo ishodište postojanja sveta nego element sveta, što je teoretski pomak metodološkog mišljenja ka filozofiji, a od mitologije. Logičnost mita je samorazumljiva. Za Talesa voda je pojam vode, „počelo koje

je jedno mnoštva, jedno onoga sve, sabranost sveukupnog poretka sveta u njegov praosnov”, a s Anaksimandrom počinje početak evropske filozofije, budući da je pojmovno nadvladan mitski supstrat pojma početka.

Geneologije teogonija i kosmogonija ispostava su postojanja bića “na način na koji mit suštinu bića upisuje u njegovo poreklo, i to je onaj odlučujući momenat u kome se mit događa kao logos i logos kao mit”. Intuicijom se rasvetljuje svest o iskustvu sveta koji otpočinje „s ničim pre kojega još ništa nije neko nešto”. U mitu *genesis* jeste *physis*. Mitom se intuitivno gleda svet „očima čulnog mišljenja” i on je „napor da se započne spekulativno misliti”, dakle jeste „iskonska metafizika”.

Ogled *Eros i logos* (I) prezentuje univerzalni lirizam i imanentnu poetiku Anice Savić Rebac, priznajući njeno delo za estetičko potkrepljenje za mogućnost zasnivanja filozofske teorije erotologije, budući da je mišljenje poetike ukupnoga njenog dela izrađeno na temeljnom i dubokom znanju helenskih principa filozofije podastrotom u Aničinim knjigama *Predplaton-ska erotologija* (1932) i *Antička estetika i nauka o književnosti* (1955), što je teorijskom koncepcijom klasične „istorije ideja” posvedočila i Ksenija Atanasijević Kao helenist srpskog pesništva izdvaja se i Laza Kostić, po mišljenju Anice Savić Rebac, više pesnik logosa nego erosa, a Aćimović njoj, nasuprot jednom delu vladajuće kritičarske klime, daje privilegiju srpskog intelekta koji je estetičar, filozof estetičkog mišljenja, što je vrlo visoka, obrazložena privilegija i prekoračenje stereotipija i predrasuda. Uistinu je i nešto iznad toga, budući da Aćimović, s njenim delom u vezi, himnično definiše dovršenje kategorijalnog horizonta “jedne moguće poetike pesnika, teorijski obzor immanentne poetike, zapravo to je filozofska teorija univerzalnog lirizma, u čijem je središtu ljubav, ljubav kao *eros* i *logos*, kao duh koji stanuje tamo gde je srce života”. Te reči obavezuju.

Ogled *Logika kritike* (I) kritiku razume sinonimom uma i „filozofski proces kritike kritiku shvata kao teoriju i metod najviših duhovnih moći svih društvenih sfera svesti”. Ona je intelektualni čin sudenja spoznajom suštine, teorija znanja uopšte, „metod najviših duhovnih moći svih

društvenih sfera svesti”, racionalnosti, umnosti, iracionaliteta, i uopšte je esencija duhovne i etičke moći društva i pojedinca u jednom vremenu. „Filozofija je po svojoj prirodi i poreklu kritičko znanje, sistematički, koherentni i metodički rad uma kao rad pojma, stoga je i filozofska kritika, osim toga, teorija, metod, jezik i norma znanja o suštini bića. U opštem horizontu filozofske kritike, kritika je ontološka, gnoscološka, logička, etička, estetička, aksiološka, zatim istorijska, teorijska, empirijska, racionalna, potom formalna, fenomenološka, transcendentna, spekulativna, a dijalogika kritike prikazuje se umno kao poslednji nivo samomišljenja logosa.

U drugoj deonici, u ogledu *Jezik ontologije* Aćimović prikazuje teorijski obzor, na misaonoj relaciji Parmenid – Platon – Aristotel – Kant – Hegel – Hajdeger – Hartman – Gadamer, podignuća naučnosti jezika ontologije u logički pojam znanja. Događaj stupanja u znanje dolazi od velike poezije, jezika naroda, pitanosti o biti mišljenja, isporuke jemstva nečujnog glasa iz skrivenih izvora. Čovek se hajdegerijanski shvata jezikom koji govori, čime je „nauka ontologije znanje bića, mišljenja i jezika, ili znanje istine o poreklu i prirodi čoveka”.

Uvod u Hegelovu psihologiku (II) je varijacija Aćimoviću bliskog Hegelovog uverenja da je duh „ono što treba pojmiti u poimanju duše”, njenog supstancijaliteta i ukupnih moći njenog idealiteta, gde se razlama racionalna metafizika duše i empirijska psihologija. Prema Hegelu duša je “za sebe opšti imaterijalitet prirode i jednostavni idealni život prirode: time je ona supstancija i apsolutni osnov svakog uposebljenja i upojedinjenja duha, tako da duh u duši ima sav materijal svog određenja, kome je ona identični idealitet. Na tom još apstraktnom, određenju duša je „spavanje duha”, aristotelovski pasivni um koji je prema vlastitoj mogućnosti zapravo sve”.

Noetika praktičkog znanja (II) obraća se poznom Hajdegeru, mišljenju govora kao „kuće bitka” u kojoj čovek stanuje. Prikazuje se nužnost povratka u mišljenje Aristotela. Aćimović se u tom postupku poziva na Gadamera, Husserla, Ničea i Heraklita.

Izdvajamo promišljanje pojma *phronesis* kao vrline unutar uma, “ona međutim nije znanje,

Jer, time što znamo da se razboritost bavi stvarima koje su čoveku pravedne, lepe i dobre ne postajemo ništa sposobniji da ih činimo, jer one mora da već jesu osobine dobra čoveka. A znati šta jeste dobro još nije *phronesis*, *phronesis* je biti dobar, znati biti dobar i činiti dobro”. Jednostavni konflikt: i da jeste znanje, znanje ne može stvoriti ni ljubav ni solidarnost. Mišljenje drži božanstvenošću ljudskog života, a *phronesis* je “praktična mera tog života, jer razboritost i jeste praktičko znanje o ljudskim stvarima i umna vrlina praktičkog života”. Aćimović se uzda da s takvim stanovištem noetičke filozofije praktičkog biva osmišljena obnova praktičke filozofije u modernom vremenu. *Umetnost i istina bića* (II) je veoma zainteresovani ogled o pitanosti: čemu umetnost. Tu se od eshatološkog nihilizma, preko umetničke intuicije, „dugog duha”, sijanja istine, jezika kao materije pesme, svetske noći kao svete noći, poezije kao povišene svesti, estetike kao znanja uma o istini lepote, pogleda u zvezdano nebo, pesme ptica kao ropstva, straha i jeze pred migracijama (Adorno) stiže u nadu kako umetnost „nosi zahtev nadolazeće povesne svesti estetike o jednoti jednog, ospoljenog kao mišljenje i stvaranje, kao filozofija i umetnost, gde su dakle estetika, filozofija umetnosti i umetnost izvorno događanje jednoga bitka bića”, što je nagovor vremena za budućnost umetnosti.

Beleška o teologici (II) nastala je kao nalog filozofske svesti da o umskom poimanju Boga, da pojam Boga, koji i jeste logika koja je teologika, spekulativna filozofija Boga, misli filozofsko područje boga kod Aristotela i Hegela. *O logici kod Srba* (II) je za srpsku kulturu mišljenja dragocen ogled, jer vrlo razvijeno preglčda istorijski i teorijski početak slovenske filozofije, koji se dogodio stvaranjem prvog književnog jezika, i prati razvoj do pedesetih godina 20. veka, gde je „idejom o ontološkoj mogućnosti sistema totalnog ljudskog znanja Petronijević završio svoj teorijski obuhvat predmetne sadržine sistema logičke nauke. Ta poslednja rečenica *Osnova logike* zapravo je Petronijevićev unutrašnji motiv da se mora biti na svetskom putu istorije intelekta ljudskog roda, ali kao univerzalni znalac znanja, kao Aristotel filozofije”. Naravno je da se sa Branom

Petronijevićem ne dovršava znanje suštine logosa ili onoga Искони бѣ Слово, jer su se u drugoj polovini 20. veka kod Srba dogodila sублиmna znanja suštine logosa. Jedno od takvih znanja neposredno su svedočanstvo upravo Aćimovićeve studije s područja nauke filozofije mišljenja, ili logike.

Ogled *Physis* iz trećeg poglavlja je skraćeni prikaz grčkoga znanja pojma prirode, i približnije, "physis i logos sačinjavaju unutrašnju sadržinu filozofske nauke o poreklu i prirodi prirode, stoga šta priroda jeste i jeste pojam prirode". Tu su promišljeni skokovito: Hajdeger, Akvinski, Hegel, Niče, Parmenid, Heraklit, Platon, Aristotel, Gadamer, Tales, Empedokle, Sokrat, Platon, Demokrit i drugi, da bi se označilo najviše postignuće znanja o biti prirode u helenskoj filozofiji, pa pad "pojma prirode u hrišćanskoj teologiji povratak je misli iz pojma u stvari pojma prirode, i taj raspadnuti svet prirode stoji kao čulni prizor božanskog stvaranja. Postajanje prirode čulnom emanacijom boga njegovim stvaranjem, odlukom dakle boga da bude priroda, i da time bi priroda, stvaraju se stvari prirode, gde je pak priroda samo predmišljeno spremište za stvari, koje su time prirodne stvari, ili stvari po prirodi, prirodnom i prema prirodi, ne, međutim helenski pojam prirode.

Ogled *Gnoseološki kontekst Boškovićeve teorije prirodne filozofije* (III) sledi teorijske koordinate rekonstrukcije gnoseoloških osnova *Teorije prirodne filozofije*, što nije ispitivano, za razliku od njegove filozofije dinamičkog atomizma. Brani se njegova originalnost. Logička struktura njegovog dela otkriva ga kao pristalicu induktivnodeduktivne metode naučnog istraživanja prirode, ali njegov sistem nije eklektički. Opisuju se sukobljavanja i sličnosti i naročito zbog ideja čulnog porekla, a prenosi se Ničeovo zapažanje da "Dalmatinac Bošković" ima zasluge za kritiku materijalističke atomistike, 'zajedno sa Kopernikom. genijalni je pobednik nad prividom čula, a njegova je teorija "najveći trijumf nad čulnošću" budući da nas je uverio da se odrekne vere u tvar, materiju i sićušni atom". Bošković nije povučen samo u opažanje vlastitih duševnih stanja poput Loka, nego u samorazumevanje, mišljenje razuma o samom sebi, što izlazi iz onoga što odgovara Lajbnicovom određenju razuma.

Ajnštajn i naučni racionalizam (III) preglêda stanovište metodskog principa naučnog mišljenja u kojem su modelu i filozofske refleksije teorije relativiteta i fizičke teorije jedinstvenog polja s ontološkom osnovom na kategorijalnim pojmovima materije, prostora, vremena i kretanja, obrazloženim i opravdanim logičim mišljenjem epistemoloških pitanja prirodnih nauka. U fokusu su pojmovi razuma i intuicije, pa se razmatra Ajnštajnov odnos prema filozofiji racionalizma i intuicije, čime se skicira njegovo interesovanje za poreklo i prirodu naučnog znanja. Interpretirani su njegovi dodiri s Kantom, polemika s Tagorom, spor s Poenkareom, odnos prema Hjumu, saglasnost s idejama Lukrecija Kara i Spinoze. Aćimović kaže da se "Ajnštajnova teorija relativiteta pokazuje kao nastavak ali i dovršenje razvitka predstave o svetu kao celokupnosti svih sebi istovetnih tela u trodimenzionalnom preseku geometrijskih tela". Veli se da pojam Boga za Ajnštajna nije od značaja, nego se govori "o kosmičkom religijskom osećaju kao najsnažnijem i najplemenitijem pokretaču naučnih istraživanja, oslobođenom od antropomorfno boga". To je ushit pred harmonijom razumske zakonitosti prirode. To je Spinozin Bog ili priroda. A misliti prirodu naučnim ili umetničkim znanjem je kontemplacija bekstva od praznine života. Svoju teoriju relativiteta Ajnštajn smešta u načelne teorije, a flziku određuje kao "logički sistem mišljenja koji se razvija, čije se osnove ne dobijaju nekim induktivnim metodama iz prethodnih iskustava, nego slobodnim tvorevinama mašte" (*Physisik und Realität*). Primenjivost je mera istinitosti pojmljene intuitivno. Intuicija je pretpostavka logičke analize, metalogički prelazak, nepovratno mišljenje, intuitivni dijalog mišljenja dogada se između spoljašnjeg opravdanja i unutrašnjeg savršenstva teorije naučnog mišljenja, čime se izražava sinteza iskustva i logike. Kod Ajnštajna je i u jedinstvenoj teoriji polja na delu stvaralačka intuicija. Ona "nije viši akt znanja od instinkta i inteligencije" čime je dalje od Bergsona i bliže Spinozi, tako da je "Ajnštajnova koncepcija saznanja intuitivno logička epistemologija, s Spinozinim stavom *Causa est ratio, ratio est causa* u svom ontologičkom stanovištu".

Hajzenberg i prirodna filozofija (III) prikazuje Vernera Hajzenberga kao vodećeg fizičara dvadesetog veka. U pregledu je razlika između njega i Nilsa Bora, njegovog duhovnog oca, koji je bio više filozof nego fizičar i njegov je princip komplementarnosti temeljna zapravo filozofska interpretacija. Za Hajzenberga je matematička analiza fundamentalnih hipoteza centralno uverenje u vreme zasnivanja principa relacije neodređenosti. One su shvaćene kao osnovni zakon prirode. I izlišnim se smatra opisivanje u kvantno-teorijskom pojmovnom sistemu. Doveden je u pitanje princip determinizma u prirodnim pojavama. Tačka preloma je u promeni poimanja stvarnosti, Hajzenberg je tvorac "statističke kvantne teorije, a njeno je ontološko i onda epistemološko polazište da ono što ispitujemo nije priroda po sebi nego priroda koja je izložena našem metodu istraživanja". Tako je taj rad "postavljanje pitanja prirodi jezikom koji posedujemo". Preinačuju se logički obrasci i to donosi rezultate po kojima atomi nisu toliko stvarni koliko su mogući, a matematičke su sheme dopuna prirodnog jezika, kombinovane s jezikom pretumačene logike. Aćimović svoj ogled dovršava tvrdnjom da to i jeste temeljni ontološki stav Hajzenbergove koncepcije prirodne filozofije. Ogleđom *O filozofiji prirode kod Srba* dovrša-

va se ova knjiga. Razvojni luk opisuje se od vizantijskog doba, preko Kneževićeve kosmologije, pozitivizma Dragiše Đurića, do metafizičkog sistema Brane Petronijevića. Poistovećeni su staroslovenski i starosrpski kategorijalni sistemi filozofskog mišljenja koje se odnosi na filozofska znanja o suštini prirode. *Zbornik popa Dragolja iz XIV veka* je od temeljnog značaja za srpsko imenovanje filozofskih pojmova. Isto tako su od bitnosti i Gorički zbornik (1942), pisan za kćerku kneza Lazara, Jelenu, i drugi rukopisi stare srpske književnosti. Ogled je raden na izvornim tekstovima i neće ga biti moguće zaobići u budućim istraživanjima kulture srpskog mišljenja, srbistike uopšte. Naznačeno je da se posle pedesetih godina XX veka događa "prevlast interesovanja za filozofska pitanja fizike, što će onda neposredno voditi prema zanimanju za filozofiju nauke u njenim logičkim i metodološkim osnovama". Tako, dakle, ova knjiga ogleđa Mirka Aćimovića, pisana visokim naučnim standardom mišljenja, naznačuje mogućnost prevladavanja filozofije prirode kao filozofije fizike, ili uopšte kao filozofije prirodnih nauka, i otvara put ka filozofiji prirode koja je *nauka filozofije prirode*, stoga su ovi ogleđi s ovoga područja doista tek svedočanstvo putovanja logosa prema ontološkom pojmu *physis*.

Molnar Milotka Sivč
Filozofski fakultet, Novi Sad

MODERNA I SAVREMENA FILOZOFIJA (M. Tođorović: *Kratke studije*, Plato, Beograd, 2003)

Nastavljajući intenzivnu izdavačku delatnost u oblasti savremene filozofije izdavačka kuća Plato nedavno je objavila knjigu Miloša Tođorovića *Kratke studije* (Plato, 2003.) čime nam se ovaj autor, nakon uspešnih prevoda dela Fihtea, Šelinga, Vindelbanda, Diltaja, Jaspersa i Hajdegera i knjiga *Die Spuren der Ursprunghaftigkeit metaphysischer Zeitbegriffe – Plato und Kant über Zeit* (disertacija, 1984) i *Misao i strast – filozofija Serena Kjerkegora* (2001) predstavio i svojom trećom knjigom. Knjiga *Kratke studije* obuhvata devet tekstova koji su nastali u periodu od 1993. do 2003. godine a koji za svoju temu imaju učenja central-

nih figura novovekovne i savremene filozofske tradicije, učenja Fihtea, Šelinga, Šopenhauera, Jaspersa, Vitgenštajna i Hajdegera ali takođe i neke od temeljnih pojmova i problema filozofije, između ostalih, pitanje mogućnosti uvođenja u filozofiju, ekspliciranje prirode filozofskog znanja i pitanje odnosa praktičkog i poetičkog. Mada su studije koje su pred nama nastajale bez programske ideje o nekom jedinstvenom sklopu u koji bi imale biti uklopljene zahvaljujući samoj tematici o kojoj je reč njihovim postavljanjem u obuhvat knjige koja je pred nama dobija se jedan pregledan i celovit